

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Л.О. Рибіна, к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

В статті розглянуто сутність та складові інтелектуального капіталу. Акцентована увага на трактуванні вищої освіти як складової інтелектуального потенціалу України, яка уможливорює збереження, відтворення і накопичення знань. Обґрунтована необхідність збільшення інвестування в інтелектуальний потенціал аграрного сектору економіки – аграрну освіту і науку, як з боку держави, так і з боку бізнес-структур.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний розвиток вітчизняного агропромислового виробництва висуває нові вимоги до інтелектуального капіталу агроформувань, високий рівень розвитку якого здатний забезпечити технологічний розвиток як будь-якого економічного суб'єкта, галузі, так і країни в цілому. Це, по-суті, системоутворююча основа розвитку АПК і тому проблема формування інтелектуального капіталу, його зберігання і розвитку повинна стати пріоритетною. Цим зумовлюється підвищення значимості теорії інтелектуального капіталу, осмислення її теоретично-методологічних положень, подальший її розвиток і адаптації до перманентно мінливих умов розвитку аграрної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування, оцінки та управління інтелектуальним капіталом у сучасних економічних дослідженнях піднімаються досить часто. Це відомі розробки зарубіжних авторів Е. Брукінга, Л. Едвінсона, Т. Бьюзена, В. Іноземцева. Безпосередньо в аграрну науку вагомий вклад з питань інтелектуального капіталу аграрного сектору економіки внесли О. Шпикуляк, Л. Курило, О. Скидан, О. Бородіна, Л. Смолій та інші вітчизняні науковці.

Разом з тим слід зауважити, що багато теоретичних питань за даною проблемою ще не вирішені, знаходяться на етапі постановки і вимагають подальшого розв'язання та комплексного дослідження. Особливо потребують подальшої розробки стратегічні підходи до розвитку інтелектуального капіталу на підприємствах агропромислового комплексу.

Мета дослідження. Метою нашого дослідження є визначення сучасних тенденцій формування та розвитку інтелектуального капіталу аграрних підприємств, зокрема людського капіталу, з метою активізації інноваційної діяльності аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Реформування агропромислового сектору економіки неможливе без оновлення її матеріально-виробничої бази, залучення інвестицій у провадження нових технологій ведення господарської діяльності і активізації інноваційної діяльності в цілому. Будь-яка інновація розпочинається з нової ідеї, яка потім втілюється у

життя і призводить до його змін. Думати, робити, змінювати – це ті ключові слова, які визначають інноваційний розвиток суспільства. За результатами Всесвітнього банку, лише 15-16% економічного росту зумовлено фізичним капіталом, близько 20% - природним, 65% - людським і соціальним капіталом [1]. Дослідження, проведені в країнах ЄС, показали, що підприємства, які частково використовують інтелектуальний капітал, в середньому отримують 14% прибутку, ті, що більш активно його використовують – 39%, а ті підприємства, які вважають інтелектуальний капітал базою стратегічного розвитку – 67% [2]. Відповідно, сучасний розвиток агропромислового виробництва вимагає зростання ролі його інтелектуальної складової. Тому розробка стратегії формування і розвитку інтелектуального капіталу є важливим напрямком діяльності агропромислових підприємств, регіону, країни в цілому.

На думку Едвінсона [3] інтелектуальний капітал являє собою «особливе поєднання людського капіталу (реальні і потенційні інтелектуальні здібності, а також відповідні практичні навички співробітників компанії) і структурного капіталу (складові капіталу компанії, створені такими специфічними факторами як зв'язки із споживачами, бізнес-процеси, бази даних, бренди та ІТ - системи). Це здатність трансформувати знання і нематеріальні активи у фактори (ресурси), які створюють багатство (і відповідну вартість) за рахунок особливого ефекту «множення» людського капіталу на структурний капітал».

Іншими словами, сформовані, накопичені і збережені окремими людьми знання та інформація (людський капітал) збагачуються шляхом взаємодії між людьми (структурний капітал), в результаті створюються інституалізовані знання, власником яких є підприємство (інтелектуальний капітал). Органічна взаємодія складових інтелектуального капіталу формує стратегічні конкурентні переваги, які, у свою чергу, сприяють розвитку підприємства.

Основним фактором розвитку інтелектуального капіталу АПК є інвестування в інтелектуальний потенціал агропромислового виробництва – аграрної освіти і науки. Сучасна система аграрної освіти представлена 116 навчальними закладами, поділеними на дві категорії за рівнем акредитації: 17 вузів III–IV рівнів акредитації (університети та академії) та 99 навчальних закладів I–II рівнів акредитації (коледжі) [4] і, загальний контингент студентів яких, у 2014 році склав 145,3 тисяч осіб (4,1% від загальної кількості студентів ВНЗ). З них понад 78,5 тисяч навчаються за державним замовленням, близько 60% з яких – сільська молодь. Навчальний процес забезпечують близько 6,2 тисяч науково-педагогічних працівників та 6,5 тисяч педагогічних працівників. [5, 6].

Специфіка підготовки професійних кадрів для аграрного сектору економіки передбачає наявність спеціалізованої інфраструктури - колекційно-дослідні поля, навчальні ферми, майстерні, автотрактородроми, виробничі полігони, які забезпечують практичне

навчання студентів та виконання науково-дослідних робіт. Це 94 навчально-дослідні господарства та інші виробничі підрозділи, які мають у користуванні майже 105,4 тис. га землі, 6 регіональних навчально-практичних центрів на базі провідних університетів та сучасних сільськогосподарських підприємств, 14 навчально-практичних центрів на базі коледжів й технікумів [7]

Проте, як зазначають вітчизняні науковці Скидан О.В. та інші «незважаючи на такий потужний потенціал, аграрна освіта в Україні не відповідає потребам сучасності. Обмежене фінансування протягом останніх десятиліть призвело до того, що наразі аграрні навчальні заклади практично не мають сучасної матеріально-технічної бази (техніки, обладнання, лабораторії тощо), необхідної для підготовки висококваліфікованих фахівців» [8].

Головними інвесторами вищої аграрної освіти традиційно є держава (за рахунок коштів відповідних бюджетів) та приватні особи (за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб). При цьому приватні навчальні заклади практично позбавлені права на одержання державного фінансування. Форми державного та приватного фінансування вищої освіти наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Форми фінансування вищої освіти в Україні [5]

Державне фінансування	Приватне фінансування
- пряме бюджетне фінансування державного замовлення на підготовку (підвищення кваліфікації) фахівців з вищою освітою та наукових працівників на основі кошторисів або нормативів; - додаткові асигнування за окремими програмами, заходами тощо (наприклад, програма підтримки кращих студентів); - фінансування специфічних програм (кредитування навчання, повне державне утримання окремих категорій осіб, що навчаються, тощо); - окремі дотації з місцевих бюджетів; - додаткові асигнування, пов'язані з наявною інфраструктурою та з урахуванням певних кількісних та якісних показників діяльності навчального закладу за принципом «від досягнутого».	- оплата за підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців відповідно до укладених договорів; - плата за надання додаткових освітніх послуг; - кошти, одержані за науково - дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; - доходи від реалізації продукції навчально - виробничих підрозділів та підприємств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; - кредити і позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів, роялті; - добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян

За даними аналітичного звіту моніторингового дослідження системи вищої освіти України та процесів її трансформації в контексті входження до Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень в Україні домінує державне фінансування освіти. Так, за період 2010 - 2014 рр. державні витрати на вищу освіту досягли максимуму в 2010 році (2,3% ВВП) і надалі мають тенденцію до скорочення з урахуванням зменшення кількості студентів. У 2013 році цей показник сягав 2,1% ВВП, а у 2014 році знизився до рівня 1,8%. Рівень приватного фінансування в Україні становить (за досить приблизними оцінками) 0,7% ВВП [5].

Загальні витрати на освіту в Україні у 2009 р. склали 77,41 млрд. грн., в тому числі на вищу освіту – 32,48 млрд. грн. (41,96 %). Протягом п'яти років витрати збільшувалися (переважно за рахунок індексування цін). І у 2013 р. склали – 115,96 млрд. грн., в тому числі на вищу освіту – 43,1 млрд. грн. (37,17 %). Як бачимо, частка витрат на вищу освіту в загальній структурі витрат на освіту знизилася майже на 5 відсоткових пунктів. У розрізі вищих навчальних закладів за рівнями акредитації структура витрат на фінансування вищої освіти у 2013 р. розподілилася приблизно 12 % до 78 % на I–II та III–IV рівнів акредитації відповідно, яка за п'ять років майже не змінилася. На підготовку кадрів для агропромислового комплексу вищими навчальними закладами I - IV рівнів акредитації було виділено державою у 2014 році 2,2 млрд. грн. [9, 10].

Водночас із збільшенням бюджетного фінансування вищої освіти дедалі гострішою стає проблема ефективності використання бюджетних коштів: вартість навчання й обсяг витрат на одного студента неухильно зростають, якість освіти неухильно знижується. За обсягом частки в освітньому бюджеті вища освіта перебуває на другому місці (перше місце – середня освіта), при цьому ця частка впродовж 2000-2014 рр. зменшувалася: з 32,3% у 2000 р. до 28,5% у 2014 р. Обсяг фінансування вищої освіти за цей період збільшився майже всемеро (у перерахунку на долари США). Навчання одного студента коштувало у 2013 р. 10,528 грн., при цьому треба враховувати те, що принаймні половина витрат на навчання припадає на домогосподарства (оплата контрактної форми навчання) [11].

Особливості агропромислового виробництва зумовлюють певні відмінності інвестування людського капіталу аграрної сфери. Як зазначає Бородіна О.М. «в сучасних умовах створилася ситуація, за якою інвестування не створює відчутного впливу на економічне зростання в аграрному секторі, відбувається «надвиробництво» освіченого людського капіталу аграрного спрямування, який не залучається до сільськогосподарського виробництва. За оцінками економістів, щорічно 1,7 – 2,1 млрд. грн. вкладених державою, приватними підприємствами й підприємцями інвестицій в людський капітал, не повертаються в аграрну сферу економіки, оскільки випускники закладів аграрної освіти реалізують свій потенціал переважно в інших галузях економіки. Таким чином, інвестування як найпродуктивнішу частину людського капіталу (сільську молодь), призводить до подальшого «вимивання» інтелектуальної частини сукупного людського капіталу з аграрного сектора» [12]. Крім того, реалії свідчать, що збільшення фінансування в освіту супроводжується скороченням кількості зайнятих у секторі освіти й падінням якості освітніх послуг. При цьому «інвестиційна» складова (витрати на розвиток) фінансування вищої освіти залишається вкрай низькою, більшість витрат йде на виплату заробітної плати та утримання основних фондів.

Відповідно, реалії сьогодення свідчать про брак кваліфікованих кадрів в різних галузях національної економіки, в тому числі і в аграрному секторі. Це, у свою чергу, негативно впливає на продуктивність сільськогосподарських підприємств, їх прибутковість та конкурентоспроможність. Падіння престижу виробничих аграрних професій та недостатній рівень підготовки молодих спеціалістів є одним із факторів збільшення навантаження роботи на одного працівника в аграрному секторі України. Інтенсифікація праці найбільше прогресує у тваринництві, особливо в галузі свинарства. Так, за період 2009 - 2013 рр. навантаження свиней на одного працівника тваринництва збільшилося на 66% і наразі становить 25 свиней на особу; у скотарстві інтенсифікація праці збільшилася на 21% і становить приблизно 4 корови на працівника. Найбільш стабільною залишається рослинницька галузь: середнє навантаження ріллі на 1 працівника рослинництва складає 55 гектарів, що на 9 гектарів або на 12% більше, ніж п'ять років тому [10].

Аналогічна ситуація відбувається і з аграрною наукою, яка представлена в першу чергу системою установ Національної академії аграрних наук, а також системою досліджень в межах вищих навчальних закладів. За даними Держстату, фінансування науки в Україні із усіх джерел у 2014 році склало лише 0,7 відсотка від ВВП, в т.ч. за рахунок бюджету – 0,3%. Відповідне фінансування науки у відсотках від ВВП в країнах ЄС та інших розвинених країнах світу складає – у Фінляндії й Швеції – 3,7; США та Німеччині – 2,7; Франції – понад 2,1; Великій Британії – 1,8. Показник наукоємності ВВП в країнах ЄС у середньому складає понад 1,9%. Витрати на одного дослідника в Україні набагато нижчі, ніж у таких країнах, як Китай, Індія, Німеччина, США. Якщо український уряд інвестує в підготовку дослідника 8 тисяч доларів, то Китай – 74, Індія – 127, Японія – 208, Німеччина – 245, США – 260 [4, 13].

На сектор вищої освіти припадає лише 7 % фінансування досліджень і розробок у країні. У самій вищій школі на дослідження і розробки припадає менше 3,5 % загальних видатків на її утримання, натомість, у країнах ОЕСР – близько 30 %. Майже половина вітчизняних ВНЗ не мають науково-дослідних організацій у своїй структурі. Водночас понад 70 % з 16,5 тис. докторів наук і 90 тис. кандидатів наук України мають основним місцем роботи ВНЗ. Однак вони перевантажені навчальною діяльністю і заробітчанством у різних закладах [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняння форм вітчизняного та зарубіжного фінансування вищої аграрної освіти та наукових досліджень дозволяє зробити висновки, що в Україні відсутня практика інвестування бізнес-структур в аграрну освіту. Держава не спромоглась визначити пріоритети розвитку освіти та надати їм реальну підтримку, що обумовлює фінансування за затратним принципом без врахування ефективності. Держава не створила ніяких стимулюючих програм, щоб сприяти заохоченню

корпоративного сектору інвестувати у вищу освіту. Відсутні податкові пільги, практики спільного фінансування, відсутні державні гарантії інвестицій в освіту, не запроваджено гарантування банківських кредитів на здобуття освіти.

Інтелектуальний капітал для свого розвитку вимагає також певних умов і державної підтримки. Необхідно відмітити, що державна підтримка не повинна обмежуватися лише підготовкою спеціалістів традиційних професій необхідних для агропромислового виробництва. Основне завдання державної політики у розвитку інтелектуального капіталу – це, насамперед, створення умов для самореалізації інтелектуального робітника, який у процесі свого розвитку, накопичуючи свій інтелектуальний капітал, буде підвищувати інтелектуальний капітал свого підприємства, своєї країни в загалі.

Неефективність вітчизняної вищої освіти можна пояснити відсутністю в її основі дослідницько-інноваційної бази, яка б дозволяла залучати студентів під час навчання у певні дослідження та викладати дисципліни з використанням результатів досліджень. Потрібно збільшити фінансування дослідницько-інноваційного сектору у вищій школі, а також у вартості підготовки фахівців у вищій школі враховувати видатки на дослідження і розробки, а також інформаційну, матеріально-технічну базу. Відповідно, розвиток інтелектуального капіталу вимагає формування збалансованої системи інвестування в розвиток всіх його складових (інвестиції в навчання, інвестиції в НДКР і вирішення творчих задач, інвестиції у передачу знань (аутсорсинг, консультаційні послуги), інвестиції у планування і мотивацію кар'єрного росту, інвестиції в інформаційне забезпечення, інвестиції в обладнання, матеріальні активи, інвестиції в інформаційні технології тощо).

Список використаної літератури

1. Газизуллин Ф.Г. Интеллектуальный капитал и формирование инновационной экономики // Ф.Г. Газизуллин, Н.В. Ведин // Проблемы современной экономики.- 2012. - №1 (41). – С. 49-51.
2. Федерация оценщиков бизнеса и интеллектуальной собственности [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.fobis.com.ua/node/65>.
3. Эдвинсон Л. Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компаний / Л. Эдвинсон, М. Мэлоун //Новая постиндустриальная волна на Западе; под ред. В. Иноземцева. – М.:Academia, 1999. – 640 с.
4. Ніколаєнко С. Аграрна освіта і наука в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики [Електронний ресурс] / С. Ніколаєнко // Вища школа, 2015.- №11-12.- Режим доступу: <http://nubip.edu.ua/node/18498>.

5. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова– К.: Таксон, 2014. – 144 с.

6 Павленко О.М. Нова освіта – шлях до сучасної системи формування людського капіталу [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/oleksiy-pavlenko/nova-osvita-shlyah-do-suchasnoyi-systemy-formuvannya-lyudskogo-kapitalu>.

7. Статистично-аналітичні дослідження діяльності вищих навчальних закладів Мінагрополітики України за 2013 рік (у таблицях, графіках, діаграмах). – К.: Агроосвіта. – 2014. – 104 с.

8. Скидан О.В. Проблеми та перспективи розвитку системи аграрної освіти в Україні на інноваційній основі / А.В. Скидан, К.А. Самойленко, С.В. Дубінченко // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету.-2014.-№2 (42), т. 1.- С.198-207.

9. Моргулець О.Б. Сучасний стан та тенденції розвитку діяльності ВНЗ України / О.Б. Моргулець // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.- 2015.-№3 (73).- С. 85-93.

10. Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] / Український клуб аграрного бізнесу, 2015. - Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

11. Касьянов Г. Освітня система України 1990 – 2014. Аналітичний огляд / Г. Касьянов // Благодійний фонд «Інститут розвитку освіти» – К.: ТАКСОН, 2015. – 52 с.

12. Бородіна О.М. Людський капітал в аграрній сфері економіки України: науково-організаційні основи сучасного формування і розвитку: автореф. ... докт. економ. наук : 08.07.02 / О.М. Бородіна; ННЦ «ІАЕ». – К., 2004. – 23 с.

13. Проект Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_50591.html.

14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.

В статье рассмотрена сущность и составляющие интеллектуального капитала. Акцентировано внимание на трактовке высшего образования как составляющей интеллектуального потенциала Украины, которая имеет огромные возможности для сохранения, воспроизводства и накопления знаний. Обоснована необходимость увеличения инвестирования в интеллектуальный потенциал аграрного сектора экономики – аграрное образование и науку, как со стороны государства, так и со стороны бизнес - структур.

In the article the essence and components of intellectual capital. Author emphasizes the interpretation of higher education as one of the intellectual assets of Ukraine which provides significant opportunities for storage, reproduction, and accumulation of knowledge. Author substantiate the need to increase investment in the intellectual potential of the agricultural sector - agricultural education and science, both from the government and from the business.